

УДК 378:159.944
DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.40-43

Варнавська Інна В'ячеславівна
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедра професійної освіти
Херсонський державний аграрно-економічний університет, м.Херсон, Україна
inna.varnavska@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-3061-0665>

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Анотація. Актуальність дослідження полягає у визначенні ролі особистості викладача у забезпеченні якісної професійної підготовки студентів закладів вищої освіти. Проблема визначення ролі особистості викладача у забезпеченні якості професійної підготовки студентів закладів вищої освіти досить актуальна: по-перше, викладач вищої школи має важливу місію – становлення підрастаючого покоління нації, по-друге, цього вимагають нові соціально-економічні умови розвитку нашої країни; по-третє, існує пряма залежність між психологічною готовністю до педагогічної діяльності та рівнем розвитку педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування технологічної моделі організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості викладачів вищої школи. Для досягнення мети були використані методи дослідження: теоретичні та емпіричні. У процесі дослідження обґрунтована технологічна модель організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості викладачів вищої школи. Ця система подається як цілісне утворення, що містить в собі мету, завдання, принципи, функціонально-діяльнісні складові системи та цілісний взаємозв'язок компонентів: змістово-діяльнісного, мотиваційно-ціннісного, оціночно-рефлексивного, які визначають особистість кожного викладача вищої школи та забезпечують ефективність та оптимальність формування та розвитку його педагогічної свідомості.

Ключові слова: педагогічна свідомість, особистість, студенти, психологічні особливості, професійна підготовка

Вступ. Система вищої освіти є тим важливим фактором, що дозволить підготувати покоління, яким належить будувати європейське майбутнє своєї держави. Треба зрозуміти, що тільки педагогічна освіта у час радикальних змін відіграє важливу роль і в збереженні нації, і в подальшому прогресивному розвитку суспільства – суспільства правового, толерантного, з високими духовно-моральними і культурними цінностями.

Сучасне суспільне життя щодня зазнає значних змін. Зміни, які відбуваються в політиці нашої країни, її економіці та культурі, не можуть не впливати на стрімку зміну одних людських цінностей на інші. В результаті цього відбуваються і зміни у свідомості як суспільства в цілому, так і в свідомості майбутніх викладачів вищої школи. Особливо, коли сучасний світ поступово переходить до формування інформаційного суспільства. Сучасна молодь має доступ до будь-якої інформації, яка знаходиться у глобальній мережі Інтернет. І це має не тільки позитивний вплив, але й негативний аспект. Не останню роль у занепаді духовно-моральних, культурних, естетичних, гуманістичних цінностей суспільства відіграють засоби масової інформації, які завдають значної і не виправданної шкоди духовній та гуманній свідомості молодого покоління. Тому, актуальність нашого дослідження полягає у визначенні ролі особистості викладача у забезпеченні якісної професійної підготовки студентів закладів вищої освіти і полягає у тому, щоб надати їм допомогу в життєвому самовизначенні, самостійності, розвивати в них творчий потенціал, прищеплювати духовно-моральні та культурні цінності людства.

Проблеми якісної підготовки студентів вищої школи, а також формування, становлення і розвитку їх свідомості розглянуті у наукових доробках дослідників. Найбільш значимими для нашої статті є здобутки вчених, які досліджували підготовку викладача вищої школи (Г.Гавришина, Г.Матусевський, Б.Степанишин, В.Юрченко та ін.), теоретико-методологічні аспекти педагогічної свідомості

(Л.Беляєва, В.Галузник, В.Краєвський, Н.Крицька, Л.Онішук та ін.), проблему педагогічної свідомості, її зміст, структуру та функції на психологічному рівні (Г.Гавришина, Є.Ісаєв, Н.Ісаєва, С.Косарецький, С.Рубінштейн та ін.), питання педагогічної культури, педагогічної творчості, розвитку професійно важливих якостей викладачів (О.Абдуліна, В.Гриньова, І.Зязюн, Н.Ничкало, В.Рибалко, С.Сисоєва, Л.Хомич та ін.).

Так, В.П.Головенкін стверджував: «Педагогічний (навчальний) процес – це процес взаємообумовленої та взаємопов'язаної діяльності викладача і студента, спрямований на ефективне та результативне досягнення цілей освіти. Таким чином, головними особливостями педагогічного процесу є співробітництво викладача і студентів, спрямоване на досягнення єдиної мети і нерозривність процесів навчання та виховання. Згідно зі статтею 41 Закону України «Про вищу освіту», навчально-виховний процес у вищих навчальних закладах – це система організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на засвоєння відповідної освітньо-професійною (освітньо-науковою) програми та забезпечення патріотичного, морального, духовного, естетичного і фізичного розвитку особи» [5].

Каплінський В.В. акцентував увагу на таких положеннях: «У зв'язку з тим, що професійна діяльність викладача вищого навчального закладу містить різні за своїм функціональним характером компоненти, варто звернутись саме до тих професійних здібностей педагога, які сприяють ефективній реалізації відповідних цим компонентам функцій. Назвемо основні компоненти педагогічної діяльності, успішність яких забезпечують відповідні здібності педагога: 1) пізнавальний (гностичний) – пізнавальні здібності; 2) конструктивний – конструктивні здібності; 3) прогностичний – прогностичні здібності; 4) організаторський – організаторські здібності; 5) комунікативний – комунікативні, перцептивні, експресивно-мовленеві та сугестивні здібності; 6) аналітичний – аналі-

тичні здібності» [2].

Мета статті: теоретичне обґрунтування технологічної моделі організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості викладачів вищої школи.

Для досягнення мети були використані такі **методи дослідження:** теоретичні – теоретичний аналіз та узагальнення наукових ідей в педагогічній, психологічній, філософській літературі з проблеми; емпіричні – спостереження, аналіз рівня розвитку педагогічної свідомості у викладачів вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Чітко сформовану педагогічну свідомість викладача вищої школи можна вважати найважливішим психологічним утворенням його особистості. Так, М. Нечаєв наголошував, що проблема вищої школи полягає, перш за все, у формуванні такої свідомості у викладачів вищої школи, яка б найбільш чітко та повно відображала специфіку і характер їх майбутньої роботи [4].

Проблема визначення ролі особистості викладача у забезпеченні якості професійної підготовки студентів закладів вищої освіти досить актуальна у наш час із кількох причин: по-перше, викладач вищої школи має важливу місію – становлення підростаючого покоління нації, по-друге, цього вимагають нові соціально-економічні умови розвитку нашої країни, і, нарешті, існує пряма залежність між психологічною готовністю до педагогічної діяльності та рівнем розвитку педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл. Не викликає сумніву і той факт, що вища школа повинна створити такі умови навчання майбутніх фахівців, які б забезпечили можливість для формування і становлення їх професійну свідомості.

Психолого-педагогічний аналіз багатьох досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених з питання формування педагогічної свідомості у викладачів вищих шкіл доводить, що до нашого часу єдності у підходах щодо визначення поняття «педагогічна свідомість викладача вищої школи» не існує. Але думка вчених збігається у тому, що цілеспрямоване формування, становлення і розвиток педагогічної свідомості необхідно починати на етапі вищої школи професіоналізації викладачів, бо сенситивний період (від 17 до 25 років) є періодом перебудови свідомості, розумової сфери викладачів, вивчення ними своєї індивідуальності, формування системи особистісних та професійних цінностей, а також образу «Я».

На сучасному етапі розвитку вітчизняна система вищої освіти зазнає значущих змін, які спостерігаються і в її змісті, і в її структурі. Нерозв'язаною є і проблема підготовки майбутніх викладачів вищих шкіл. Саме той викладач, який конкретно розуміє свою місію, усвідомлює особисту відповідальність, наполегливо прагне до особистісного та професійного зростання, рішуче налаштований на досягнення нових педагогічних цілей, здатний позитивно впливати на якісну підготовку майбутніх викладачів для вищої школи та підвищення якості вищої освіти взагалі.

Забезпечення значних показників якості підготовки викладачів вищих шкіл здійснюється за допомогою низки факторів, це і навчально-методичне забезпечення педагогічного процесу у вищій школі, і її матеріально-технічна база, і кадровий потенціал та ін. Але, на наше глибоке переконання, найважливішим все ж таки безпосередньо є рівень сформованості педагогічної свідомості професорсько-викладацького складу вищої школи, значний вплив яких і визначає рівень якісної підготовки викладачів вищої школи. Ми вважаємо, що покращення якості освіти неможливе без висококваліфікованих викладачів-професіо-

налів: самостійних, мотивованих, кваліфікованих.

Під час проведення дослідження розглянуто технологічну модель організаційно-методичної системи формування і розвитку педагогічної свідомості викладачів вищої школи. При створенні технологічної моделі організаційно-методичної системи за основу була обрана нормативна модель, яка орієнтувалася на ті труднощі, що виникають у викладачів вищих шкіл у процесі їх навчально-орієнтованої діяльності. Ця модель містить у собі: мету, завдання, принципи, компоненти, функціонально-діяльнісні складові та їх елементи, які мають поступово реалізовуватися при формуванні педагогічної свідомості.

Для розробки цієї моделі було використано систему педагогічних технологій, спрямованих на формування і розвиток педагогічної свідомості. Для досягнення поставленої мети та ефективного функціонування зазначеної системи з визначення ролі особистості викладача у забезпеченні якості професійної підготовки студентів закладів вищої освіти визначені мета і завдання.

Мета організаційно-методичної системи – поступове підвищення рівня педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл.

Завдання організаційно-методичної системи:

- характеристика принципів розвитку педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл;
- здійснення моніторингу з виявлення стану сформованості педагогічної свідомості у викладачів вищих шкіл;
- розробка педагогічних технологій з визначення ролі особистості викладача;
- формування педагогічної свідомості;
- забезпечення реалізації організаційно-педагогічних умов формування і розвитку педагогічної свідомості;
- виявлення динаміки формування педагогічної свідомості у викладачів вищої школи та розкриття ефективності апробованої системи педагогічних технологій формування педагогічної свідомості.

Основними принципами організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл: принцип ціннісного переосмислення здобуття вищої освіти; принцип спрямованості на духовно-моральні та культурні цінності; принцип реалізації креативності; принцип діалогічності.

Метапринципами організаційно-методичної системи є підходи: антропологічний, аксіологічний, культурологічний, системний, особистісно-діяльнісний, процесуально-динамічний.

До технологічної моделі організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл увійшли такі *компоненти формування педагогічної свідомості:* змістово-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний, оціночно-рефлексивний. В основу формування цих компонентів поклали показники: система професійних знань, умінь, цінностей та ціннісні орієнтації, професійно значущі якості, вмотивованість професійного самовдосконалення, емоційно-ціннісне відношення до себе і до своєї професійної діяльності, здатність до професійної самооцінки, самоконтроль та саморегуляція поведінки, кар'єрні домагання.

Вважаємо, що вищевказані компоненти є *основними умовами формування, становлення і розвитку педагогічної свідомості*, бо саме від якісної дієвості цих компонентів організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у викладачів вищих шкіл у значній мірі залежатиме і ефективність їх особистісного формування і розвитку педагогічної

свідомості.

Запропонована технологічна модель організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл передбачає і *функціонально-діяльнісні складові*, які, на нашу думку, є найбільш значимими в нашій системі, бо дають змогу практично реалізувати професійне зростання викладача вищої школи з формуванням у нього високого рівня педагогічної свідомості.

Функціонально-діяльнісні складові містять в собі: організацію моніторингових досліджень стану сформованості педагогічної свідомості у викладачів вищих шкіл і виявлення динаміки її розвитку (науково-методичний інструментарій), розробку і застосування педагогічних технологій з формування та розвитку педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл (спецкурс «Формування педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл», тематика доповідей зі спецкурсу, модеративний семінар «Формування педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл», складання індивідуального плану саморозвитку педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл), реалізація викладачами вищих шкіл плану саморозвитку.

Треба зазначити, що функціонально-діяльнісні складові організаційно-методичної системи при потребі можуть доповнюватися іншими додатковими елементами, що уможливує удосконалення та розвиток цієї системи з формування педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл.

Одним з елементів функціонально-діяльнісної системи є *організація моніторингових досліджень стану сформованості педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл*. Реалізація моніторингу на виявлення рівня сформованості педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл можлива лише за умов наявності технології моніторингового дослідження (розробка науково-методичного інструментарію, проведення дослідження через впровадження апробованих методик, збір, обробка та аналіз отриманих результатів, розробка методичних рекомендацій).

Наступною функціонально-діяльнісною складовою моделі організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості викладачів вищих шкіл є *розробка та застосування педагогічних технологій формування і розвитку педагогічної свідомості та виявлення динаміки її розвитку*. Вагомою функціонально-діяльнісною складовою системи є *реалізація викладачами вищої школи плану саморозвитку педагогічної свідомості, самореалізації, самовдосконалення і самопізнання, яке відбувається через механізми особистісної рефлексії та самоідентифікації*. Формування педагогічної свідомості у викладачів вищих шкіл, їх саморозвиток, самовдосконалення та самореалізація буде виявлятися у створенні плану саморозвитку педагогічної свідомості, реалізація якого можлива тільки на підґрунті проведеної самодіагностики стану особистісної сформованості педагогічної свідомості, аналізі рівня сформованості педагогічної свідомості, а також власному виборі форм та методів роботи, що буде вказувати на формування у викладачів вищих шкіл уміння здійснювати рефлексію та самоідентифікацію.

Існує кілька найважливіших форм саморозвитку, які, на наш погляд, дуже тісно пов'язані між собою: «самоствердження (дає можливість заявити про себе повною мірою як про особистість), самовдосконалення (виражає прагнення наблизитися до деякого ідеалу), самоактуалізація (виявити в собі певний потенціал і використувати його в житті)» [5], «самопрезентація (демонстрація себе, своїх якостей з метою управління враженням), самовираження (по-

ведінка, що здійснюється для отримання задоволення), самореалізація (максимальне розкриття свого особистісного потенціалу шляхом усвідомленої роботи з особистісного росту та розвитку за рахунок співвідношення інтересів, прагнень і переконань (усвідомлюваних мотивів), що визначаються за допомогою вибору системи цінностей, норм моралі і способу життя для себе самого)» [1].

Щодо питання самоосвіти і саморозвитку викладачів вищих шкіл важливою для нас є думка В. Маралова [3], який стверджував, що саморозвиток настає тільки тоді, коли людина усвідомлено ставить перед собою мету відносно самоосвіти та самореалізації, самовдосконалення та самоствердження, коли вона чітко розуміє, що їй необхідно досягти, що бажає змінити в собі. На наше переконання, коли викладачі вищої школи займаються самоосвітою та саморозвитком, вони здатні не лише змінюватись, але і аналізувати результати своїх власних успіхів, свого власного зростання як викладача вищої школи.

Дієздатність технологічної моделі організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості у викладачів вищих шкіл буде забезпечена при умові використання її цілісності та тісного взаємозв'язку усіх її компонентів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У процесі дослідження обґрунтована технологічна модель організаційно-методичної системи формування педагогічної свідомості викладачів вищої школи. Ця система подається як цілісне утворення, що містить в собі мету, завдання, принципи, функціонально-діяльнісні складові системи та цілісний взаємозв'язок компонентів: змістово-діяльнісного (систему професійних знань та умінь, поняття про педагогічну свідомість, характеристики педагогічної свідомості, методи створення здорового психологічного клімату), мотиваційно-ціннісного (цінності та ціннісні орієнтації, професійно значущі якості викладача вищої школи, вмотивованість професійного самовдосконалення, емоційно-ціннісне відношення до себе та навчальної професійно-орієнтованої діяльності), оціночно-рефлексивного (самооцінка, рівень кар'єрних домагань, самоконтроль, саморегуляція), які визначають особистість кожного викладача вищої школи та забезпечують ефективність та оптимальність формування та розвитку його педагогічної свідомості.

Значущими у запропонованій системі вважаємо функціонально-діяльнісні складові (організацію моніторингових досліджень стану сформованості педагогічної свідомості у викладачів вищої школи; розробку педагогічних технологій з визначення ролі особистості викладача у забезпеченні якості професійної підготовки студентів закладів вищої освіти: спецкурс «Формування педагогічної свідомості викладачів вищої школи», орієнтовна тематика доповідей зі спецкурсу, модеративний семінар «Формування педагогічної свідомості викладачів вищої школи», складання індивідуального плану саморозвитку педагогічної свідомості викладачів вищої школи; реалізація викладачами вищої школи плану саморозвитку), бо саме вони дають змогу практично досягти необхідного рівня сформованості педагогічної свідомості. Питання висвітлення основних положень саморозвитку педагогічної свідомості викладачів вищої школи, аспекти сформованості педагогічної свідомості у будуть перспективами подальших наукових досліджень.

Список використаної літератури

1. Бурченкова Л.Ш. Опыт теоретического анализа проблемы самореализации с целью создания авторской модели. *Молодой ученый*. 2015. №20. С.515–519.
2. Каплінський В.В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 224 с.
3. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. Москва: Академия, 2004. 256 с.
4. Нечаев Н.Н. Профессиональное сознание как центральная проблема психологии и педагогики высшей школы. Москва: Знание, 1988. С.3–37.
5. Педагогіка вищої школи підручник / В.П.Головенкін; КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Електронні текстові дані (1 файл): 3,6

References

1. Burchenkova, L.Sh. (2015). *Опыт теоретического анализа проблемы самореализации с целью создания авторской модели* [Experience of theoretical analysis of the problem of self-realization in order to create an author's model]. *Molodoy uchenyy*, 20, 515–519. [in Russian].
2. Kaplins'kyu, V.V. (2015). *Metodyka vykladannya u vyshchiy shkoli*: [Methods of teaching in high school]. Niland LTD. [in Ukrainian].
3. Maralov, V.G. (2004). *Osnovy samopoznaniya i samorazvitiya* [Fundamentals of self-knowledge and self-development]. Akademiya. [in Russian].
4. Nchayev, N.N. (1988). *Professional'noye soznaniye kak tsestral'naya problema psikhologii i pedagogiki vysshey shkoly* [Professional consciousness as the central problem of psychology and pedagogy of higher education]. Znaniye. [in Russian].
5. Holovenkin, V.P. (2019) *Pedahohika vyshchoyi shkoly* [Pedagogy of higher school]. KPI im. Ihorya Sikors'koho. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 31.03.2022 р.

Стаття прийнята до друку 05.04.2022 р.

Varnavska Inna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Department of Vocational Education
Kherson State Agrarian and Economic University, Kherson, Ukraine

ASPECTS OF FORMATION OF PEDAGOGICAL CONSCIOUSNESS OF HIGHER EDUCATION TEACHERS

Abstract. The relevance of the study is to determine the role of the teacher's personality in providing quality training for students of higher education. The problem of determining the role of the teacher's personality in ensuring the quality of professional training of students of higher education is quite relevant: first, the teacher has an important mission – the younger generation of the nation, and secondly, the new socio-economic conditions of our country; thirdly, there is a direct relationship between psychological readiness for teaching and the level of development of pedagogical consciousness of higher education teachers. The aim of the research is the theoretical substantiation of the technological model of the organizational and methodological system of formation of pedagogical consciousness of higher school teachers. To achieve this goal, research methods were used: theoretical and empirical. In the process of research the technological model of organizational-methodical system of formation of pedagogical consciousness of teachers of higher school is substantiated. This system is presented as a holistic education, which includes the purpose, objectives, principles, functional and activity components of the system and the holistic relationship of components: content-activity, motivational-value, evaluation-reflective, which determine the personality of each teacher and provide efficiency and optimality of formation and development of his pedagogical consciousness. The study found that the formation of pedagogical consciousness in higher education teachers, their self-development, self-improvement and self-realization will be manifested in the creation of a plan of self-development of pedagogical consciousness, which can be implemented only on the basis of self-diagnosis of personal consciousness as well as their own choice of forms and methods of work, which will indicate the formation of higher education teachers' ability to reflect and self-identify.

Key words: pedagogical consciousness, personality, students, psychological features, professional training